

УДК: 141.7:378

ОСОБИСТІСНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ ТА ПОНЯТЬ

Наталія УЙСІМБАЄВА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Для вищих педагогічних навчальних закладів першочерговим завданням є формування особистості майбутнього вчителя здатного до постійного особистісного та професійного самовдосконалення, готового до безперервної самоосвіти. Як зазначається у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) метою освіти є «створення життєздатної системи безперервного навчання й виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації» [4]. Тому сучасна вища педагогічна освіта поряд з якісною професійною підготовкою передбачає всебічний розвиток особистості майбутнього педагога спроможного до активного сприйняття нового, особистісного розвитку, до безперервного особистісного самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади розуміння самовдосконалення як фактора розвитку особистості в своїх роботах І. Бех, О. Бодальов, С. Гончаренко, М. Євтух, О. Савченко, А. Сущенко, Л. Хомич та ін. Ідеї саморозвитку особистості, її здатності до самовизначення, до самовдосконалення розглянуто в працях М. Бахтіна, В. Біблера, М. Бердяєва, І. Донцова, І. Канта, С. Рубінштейна, Г. Тульчинського та ін.

На єдність особистісного та професійного самовдосконалення звертають увагу у своїх дослідженнях І. Донцов, В. Лозовий, В. Тертична. Проблеми готовності особистості до самоосвіти розглядалися Ю. Калугіним, О. Малихіним, І. Наумченком, до самовиховання С. Єлкановим, О. Кучерявим, Л. Рувінським, самоактуалізації та самореалізації Г. Баллом, Ю. Долінською та ін.

В останні роки значно збільшилась кількість педагогічних досліджень присвячених вивченню проблем професійного самовдосконалення. Особистісне самовдосконалення майже на досліджується. Разом з тим, за наявності поживлення наукового інтересу до самовдосконалення особистості відсутні чіткі визначення цієї дефініції у філософській та психолого-педагогічній літературі.

Метою статті є проведення аналізу та уточнення основних категорій та понять

особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення сутнісних ознак феномену «особистісне самовдосконалення майбутнього вчителя» необхідно визначити зміст його основних складових «особистість», «само», «вдосконалення» та категорій і понять, що розкривають зміст означеної дефініції.

З урахуванням предмету дослідження, найбільш змістовним вважаємо визначення поняття «особистості» як суб'єкта «свого власного розвитку, що постійно перебуває в пошуку й побудові тих видів діяльнісного ставлення до світу, в якому можуть краще за все виявлятися й розвиватися унікальні потенції конкретного індивіда» [2, с. 37].

Таким чином, у поняття «особистість» закладено діяльнісне ставлення людини до себе, самостійність у визначенні власного розвитку. Наявність частини «само-», як зазначено у словнику української мови позначає різні види самоактивності особистості: скерованість дій на самого суб'єкта діяльності, здійснення їх людиною самостійно, без стороннього впливу та будь-якої допомоги; їх внутрішню детермінованість, автоматичність здійснення, приведення в дію під впливом внутрішніх механізмів [15, с. 29].

З урахуванням означеного саморозвиток особистості нами визначається як усвідомлений, безперервний, керований особистістю процес спрямований на вдосконалення фізичних та розумових потенцій особистості, моральних та особистісних якостей, що відбувається під впливом внутрішніх процесів та зовнішніх факторів.

Вищою формою усвідомленого саморозвитку особистості є самовдосконалення. Самовдосконалення відбувається завдяки прагненню кожної людини до досконалості, наближення до певного ідеалу (еталону, зразку) з метою набуття відповідних рис і якостей або їх удосконалення. Цей ідеальний образ відображає уявлення особистості щодо рівня фізичної, моральної, розумової досконалості і є орієнтиром у бажаному рівні розвитку певних якостей. Порівнюючи себе з визначеним образом ідеального «Я» особистість визначає перспективу власного розвитку.

На думку І. Донцова ідеал – це зразок, еталон поведінки, вища мета прагнень, втілення

найкращих якостей, що одночасно характеризується недосяжністю, оскільки людина завжди може уявити краще становище, ніж теперішнє [5]. Головними умовами сприйняття та визначення за мету самовдосконалення певного ідеалу є те, що ідеальний образ повинен мати ціннісно-сміслову наповненість для особистості, а перспективи та етапи його досягнення будуватися на об'єктивній оцінці власних потенційних можливостей. Відповідно відбувається усвідомлення людиною особистісного ідеалу, з відповідним формуванням ідеального образу Я. Тому важливо щоб у процесі самовдосконалення майбутній учитель усвідомлював ідеальний образ (ідеал, взірць) на який він буде орієнтуватися на певному етапі у процесі особистісного та професійного самовдосконалення. Образ Я-ідеального повинен бути наповнений особистісним змістом.

Як зазначає Н. М. Лосєва, самовдосконалення – це «постійна робота над собою з метою позитивної зміни, наближення до деякого ідеалу Я, реалізація тенденції до особистісного зростання» [9, 65].

Найбільш розширене визначення змісту поняття «самовдосконалення» подано у словнику-довіднику з соціальної педагогіки у якому самовдосконалення розглядається як процес збагачення своїх знань, поліпшення умінь, підвищення майстерності; конструктивне усунення протиріч між ідеальним уявленням та реальними можливостями на основі самоусвідомлення власних потенцій і шляхів досягнення ідеального; один із важливих моментів особистісної життєдіяльності [16, с.400].

Особистісне самовдосконалення, звертає увагу О. Орлова, розглядається як оволодіння способами діяльності у власних інтересах з використанням власних можливостей, що виражається у неперервному самопізнанні, розвитку необхідних сучасній людині якостей, формування культури мислення та поведінки. Виходячи з цих міркувань, продовжує науковець, можна зробити висновок, що особистісне самовдосконалення – це така робота над собою, яка передбачає усвідомлений розвиток своїх (власних) здібностей, свідоме прагнення удосконалення свого (власного) особистісного потенціалу, формування здатності до самопізнання, самопроектування, самореалізації в процесі цілеспрямованої творчої самостійної діяльності та супроводжується прийняттям рішень [10, с.191].

З урахуванням визначення особистості вчителя (за І.А.Зязюном) як саморозвивальної,

саморегульованої системи, цілеспрямована активність якої в педагогічній сфері піднімається до рівня свідомої ціннісної діяльності [7, с. 14], особистісне самовдосконалення майбутнього вчителя визначаємо як процес усвідомленого, цілеспрямованого досягнення якісних змін у процесі вдосконалення своїх особистісних і професійних якостей, що забезпечує реалізацію особистісних потенцій та ефективність особистісно-професійного розвитку.

Специфіка самовдосконалення особистості полягає в тому, що вона найбільшою мірою спирається на індивідуальні особливості людини, її нахили та потреби і має творчий характер. Саме за допомогою творчого зусилля людина може здобути у своєму житті те, що їй не було дано від природи або в процесі виховання та освіти. Воно і означає унікальність і життєву стратегію особистості [17].

Процес реалізації потенційних можливостей та здібностей особистості визначається як самоактуалізація яка є результатом власного вільного вибору особистості і залежить від рівня самоприйняття.

Найважливішим елементом самовдосконалення майбутнього учителя є процес самопізнання, на основі якого він має можливість створити образ «Я-об'єктивного», здійснити особистісне самовдосконалення та реалізувати на практиці свої задатки, виявити свої позитивні якості, розкрити таланти. Самопізнання надає особистості підґрунтя, «інформаційну платформу» для розуміння власних можливостей та прагнень з метою порівняння з бажаним рівнем, самооцінки та визначення мети саморозвитку.

Результати самопізнання є основою для проведення самооцінки. Самооцінка своїх можливостей, позитивних і негативних якостей, досягнень, місця серед інших людей, повинна мати об'єктивний характер. Адекватність самооцінки впливає на активність особистості у самовдосконаленні, надає можливість узгодити зовнішні вимоги з внутрішніми можливостями, об'єктивно оцінювати власні успіхи та невдачі. Неадекватна самооцінка може призвести до невпевненості у власних силах, емоційних зривів (занижена), або навпаки до зниження активності, заниження вимогливості до себе (завищена).

На думку Р. Бернса, формування стійкої самооцінки та рівня домагань сприяє виникненню тих внутрішніх суперечностей, які можуть бути фактором самовдосконалення. Самооцінка передбачає виділення власних умінь, вчинків, якостей, мотивів і мети поведінки, їх усвідомлення та ставлення до них. Уміння юнаків оцінювати свої сили і

можливості, прагнення, співвідносити їх із зовнішніми умовами, вимогами середовища, самостійно висувати перед собою ту чи іншу мету відіграє велику роль як у розвитку самовиховання, так і в становленні особистості загалом [3, с. 33].

Особистісне самовдосконалення виявляється у самореалізації. Як зазначає Н. Лосєв, самореалізація відіграє найважливішу роль у житті людини і по суті визначає весь її життєвий шлях. Умовою успішної самореалізації є динамічна, функціональна єдність, у якій образ світу і образ «Я» врівноважені через адекватне розуміння свого місця у світі [8, с. 55].

Особистість не тільки пізнає себе, не тільки створює реальну і перспективні моделі, вона робить спроби не тільки відшукати свої смисложиттєві цілі та ідеали, але й прагне їх реалізувати [6]. Як тільки майбутній вчитель усвідомлює значення та прагне до постійного самовдосконалення, він починає свідомо організовувати своє власне життя, визначати свій власний розвиток, регулювати свою поведінку.

У процесі особистісного самовдосконалення важливим є самопроекування оскільки на цьому етапі особистість створює образ «Я-ідеального». Самопроекування є самокерованою, добровільною діяльністю з метою вдосконалення особистісних та професійних якостей майбутнього вчителя. Системний аналіз самопроекування передбачає його розгляд як буття людини на трьох рівнях, як поєднання трьох макроструктур: «Я – як реальність», «Я – як цінність», «Я – як можливість» [11, с. 15-16].

Основною рушійною силою самовдосконалення людини, як стверджує К. Роджерс, виступає не протиріччя між її реальним та ідеальним «Я», а їх поєднання, яке актуалізує конструктивні сили зростання й розвитку особистості, а не особистісні комплекси, захисні механізми та неадаптивні форми поведінки. Поєднання «Я-реального» та «Я-ідеального», що базується на усвідомленні незмінної досконалості глибинної сутності людини, збуджує прагнення до її прояву та зароджує віру в можливість її реалізації, що стають вагомими внутрішніми стимулами самовдосконалення особистості [13, с. 410].

Провідними формами особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін нами визначено самовиховання та самоосвіту як взаємозалежні взаємообумовлені процеси: самовиховання як цілеспрямованої активної діяльності, що зорієнтована на формування і вдосконалення у себе позитивних і усунення негативних якостей, та самоосвіта як цілеспрямованої роботи щодо

розширення і поглиблення своїх знань, удосконалення та набуття відповідних навичок та умінь.

Відповідно до визначення поданого у словнику з психології, «самовиховання – це свідомо діяльність, спрямована на якомога повнішу реалізацію людиною себе як особистості. Ґрунтуючись на активізації механізмів саморегуляції, самовиховання припускає наявність ясно усвідомлених цілей, ідеалів, особистісних смислів. З підвищенням міри усвідомленості самовиховання стає все більш значною силою самовдосконалення особистості. Самовиховання перебуває в нерозривному взаємозв'язку з вихованням, не тільки підкріплюючи, а й розвиваючи процес формування особистості. Необхідними його компонентами є самоаналіз особистісного розвитку, самозвіт і самоконтроль» [12, с. 350].

Зміст самовиховання особистості як форми самовдосконалення, на думку Г. Селевка полягає у тому, що це процес навмисної зміни, піднесення людиною самої себе на більш високий рівень фізичного, духовно-морального, соціального і творчого розвитку [14, с. 43].

Самовиховання як форма особистісного самовдосконалення майбутнього учителя розглядається нами як специфічний вид внутрішньої діяльності, націленої на вироблення вмінь, навичок, здібностей, якостей для її самоствердження і самореалізації в суспільстві. Самовиховання на рівні самовдосконалення є вищим рівнем самовиховної діяльності, якій притаманний високий ступінь свідомості і повна самостійність роботи особистості над собою.

Самовиховання є універсальним засобом розв'язання протиріч між бажаним і наявним, ідеальним і реальним у розвитку особистості майбутнього вчителя, між необхідністю діяльності для задоволення власних та професійних потреб та здатністю її здійснювати, між соціальними вимогами та самооцінкою. Особливістю самовиховання є те, що майбутній вчитель виступає у цьому процесі і як об'єкт і як суб'єкт виховного впливу, визначаючи мету, напрями та здійснюючи самокерування.

Важливою формою особистісного самовдосконалення майбутнього учителя є самоосвіта. Відповідно до проведеного аналізу самоосвіту можна розглядати як цілеспрямований, безперервний, особливим чином організований процес спрямований на задоволення освітніх потреб особистості.

Незважаючи на певну відмінність розуміння сутності поняття «самоосвіта», їх поєднує думка про пізнавальний, індивідуальний та самокерований характер самоосвіти.

У контексті дослідження проблеми особистісного самовдосконалення суттєвим є зауваження А. Авдєєва, який визначає

самоосвіту не як діяльність, а як «природний процес, спрямований на задоволення пізнавальної потреби. Хоча цей процес обумовлений вимогами суспільства, за своєю природою він носить індивідуальний характер, тому що спрямований на задоволення пізнавального інтересу й потреби окремих індивідів» [1, с. 45].

Будучі найвищою формою задоволення пізнавальної потреби особистості, самоосвіта пов'язана з проявами значних волевих зусиль, з високим ступенем свідомості і організованості людини, взяттям на себе внутрішньої відповідальності за свій саморозвиток. Самоосвіта як особливий вид пізнавальної діяльності передбачає позитивну мотиваційну активність, цілеспрямованість і самоорганізованість, високий рівень інтелектуального розвитку, сформованість системи пізнавальних умінь, здатність до бачення проблем, наявність адекватної самооцінки.

Висновки. Відповідно до проведеного аналізу особистісне самовдосконалення майбутнього вчителя визначаємо як процес усвідомленого, цілеспрямованого досягнення якісних змін у процесі вдосконалення своїх особистісних і професійних якостей, що забезпечує реалізацію особистісних потенцій. Провідними формами особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін є самовиховання та самоосвіту як взаємозалежні взаємообумовлені процеси.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авдеев А. П. Влияние дифференцированного подхода к учащимся в процессе обучения на развитие у них стремления к самообразованию / А. П. Авдеев // Формирование у учащихся стремления к самообразованию. – Волгоград: ВГПИ, 1976. – С. 43-49.
2. Анциферова Л. И. Психология формирования и развития личности / Л. И. Анциферова // Человек в системе наук. – М., 1989. – С. 34-42.

3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
4. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
5. Донцов И. А. Самосовершенствование личности / И. А. Донцов. – М.: Политиздат, 1967. – 356 с.
6. Зязюн І. Роль підсвідомості у розвитку особистості / І. Зязюн // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Київ-Ченстохово, 2000. – С. 183-215.
7. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти / І. А. Зязюн // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 25. – С. 13-18.
8. Лосева Н. М. Самореалізація викладача: теоретичний аспект: монографія / Н. М. Лосева. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 387 с.
9. Лосева Н. М. Саморозвиток викладача вищої школи: Навч. посібник. / Н. М. Лосева. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 336 с.
10. Орлова О. Особистісне самовдосконалення учня основної школи: аналіз категорій та понять / О. Орлова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 1. – С. 188-196.
11. Остапчук О. Професійний саморозвиток і самопроектування в системі педагогічної освіти / Остапчук О. // Шлях освіти. – № 4(07). – С. 13-18.
12. Психология: Словарь / Под ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 486 с.
13. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию: становление человека / К. Р. Роджерс; пер. с англ.; общ. ред. и предисл. Е. И. Исениной. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.
14. Селевко Г. К. Руководство по организации самовоспитания школьников: Научно-практический журнал для школьного технолога (завуча) / Г. К. Селевко. – М.: Народное образование, 1999. – 135 с. – (Школьные технологии: Профессиональная б-ка учителя. – 1999. – №6)
15. Словник української мови / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1978. Т. 9. – 920 с.
16. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – Вінниця: Планер. – 2009. – 542 с.
17. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С. Ю. Степанов – М.: Наука, 2000 – 153 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уйсїмбаєва Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження проблем особистісного та професійного самовдосконалення майбутнього учителя.